

Tradiție și continuitate.
Explicații pentru atitudinea pro-rusă a Serbiei în contextul războiului din Ucraina
(Tradition and continuity.
Explanations for Serbia's pro-Russian attitude in the context of the war in Ukraine)

Neda GRUICI

Abstract

The Russian armed aggression against Ukraine determined many countries to react. One of these reactions was the adoption of international sanctions. Serbia, although a candidate to the EU accession, was the only country in the entourage of the EU that did not adhere to the sanctions against Russia. Moreover, Serbia displayed a friendly attitude towards Russia since the launch of the aggression. This article aims to explain why Serbia had a pro-Russian attitude. In doing so, the study uses reports, surveys, official documents, and statements of political elites to explain the Serbian positioning. The results indicate that this attitude was a result of foreign countries' behaviours, the Kosovo dispute, and Pan-Slavism. Somewhat surprisingly, the religious connection did not appear to play a role in the process.

Keywords: *tradition, cooperation, war, pan-Slavism, Russia.*

Introducere

Atacul armat al Rusiei împotriva Ucrainei a determinat foarte multe țări să reacționeze. Serbia este singurul stat de pe teritoriul european care a refuzat adoptarea sancțiunilor împotriva Rusiei, deși este un stat aflat în plin proces de aderare la Uniunea Europeană. Acest articol își propune să identifice motivele aflate la baza atitudinii pe care Serbia a adoptat-o din momentul invadării Ucrainei de către Rusia. Întrebarea care ghidează acest studiu este: *de ce Serbia a adoptat o atitudine pro-rusă în contextul războiului din Ucraina?*

Abordarea relațiilor sârbo-ruse în contextul războiului ruso-ucrainean aduce o notă distinctivă prin analizarea unei situații care necesită o abordare progresivă, începând de la trecutul istoric până în prezent. Exemplul Serbiei este concludent: este o națiune slavă la fel ca Ucraina și Rusia, nutrește sentimente de fraternitate cu ambele state și se află într-o poziție dificilă prin imposibilitatea de a se situa de partea uneia dintre părțile implicate. Acest studiu va ilustra fundamentele relației sârbo-ruse ce au determinat atitudinea Serbiei în contextul războiului din Ucraina. În literatura de specialitate s-au abordat și dezbătut factorii care leagă cele două națiuni slave, însă lucrarea de față evidențiază importanța pe care aceste aspecte deja cunoscute o reprezintă cu adevărat pentru cei în cauză: sârbii.

Perioada temporală pentru realizarea analizei a fost 24 februarie 2022 – 24 februarie 2023. Studiul utilizează rapoarte, sondaje, studii, documente oficiale ale statului sârb (texte legislative), presa națională din Serbia (*Politika, Informer, Večernje Novosti – Știrile de seară*), discursuri și declarații ale liderilor politici sârbi, precum președintele Aleksandar Vučić sau prim-ministrul Ana Brnabić. Datele colectate vizează în aceeași măsură componenta politică și opinia publică din Serbia. Analizarea directă a declarațiilor politice și a opiniilor publice va demonstra cât de puternice sunt sentimentele și legăturile istorice cu Rusia. Aceste date sunt cele care ne conduc la concluzia că națiunea sârbă este, în esență, mult mai atașată de cea rusă. Vor fi selectate documentele oficiale, discursurile și declarațiile oficialilor politici care au fost emise/susținute în raport cu războiul din Ucraina.

Prima secțiune prezintă cadrul teoretic cu accent pe principalele concepte utilizate, revizuirea literaturii de specialitate și prezentarea cadrului analitic. Cea de-a doua secțiune este metodologică și discută designul de cercetare al lucrării cu accent pe selecția cazurilor, metoda de colectare a datelor și metoda de analiză a datelor. Următoarea secțiune include analiza factorilor identificați în cadrul analitic. Concluziile trasate în urma celor trei capitole prezintă motivele care au determinat atitudinea pro-Rusia a Serbiei în contextul războiului ruso-ucrainean.

Cadrul teoretic

Primul concept discutat în cadrul acestei secțiuni este cel de „stat”, așa cum este acesta definit de teoreticienii realiști și neorealiști ai relațiilor internaționale. Cea mai citată definiție a statului modern a fost oferită de Max Weber care spune că „este o comunitate umană care deține cu succes monopolul utilizării legitime a forței fizice într-un anumit teritoriu”¹. Definite ca fiind suverane și autonome unele față de celelalte, în relațiile dintre ele, statele se guvernează exclusiv și nu pot fi ordonate de nicio altă structură sau societate. Legăturile dintre ele se formează pe două căi: forța prin care se poate exercita constrângerea și consimțământul. Forța este considerată singura variabilă de interes prin prisma faptului că astfel se pot apăra și supraviețui. Ea se poate manifesta prin mai multe moduri – militar, economic, diplomatic –, însă accentul este pus pe distribuția capacității materiale coercitive ca factor determinant al politicii internaționale².

Relaționarea interstatală este de mai multe tipuri și se poate realiza în funcție de domeniile de interes. Însă, cel mai des întâlnite sunt relațiile bilaterale, ce pot fi legături politice, economice, culturale, istorice și de cooperare. Relațiile bilaterale puternice sunt caracterizate de o cooperare strânsă între instituții și persoane la nivel administrativ și politic, precum și din sectorul privat, mediul academic și societatea civilă. Ele includ cunoștințe generale, înțelegere și conștientizarea fiecărei părți a legăturilor existente între ele³. Din categoria puterii soft fac parte și relațiile culturale bilaterale între state. Termenul de „relații culturale” se referă la intervențiile în arenele culturale străine care au scopul de a consolida dialogul intercultural și de a aduce beneficii reciproce legate de securitate, stabilitate și prosperitate. Pentru acest tip de relații nu există o definiție universal acceptată, însă în practică se permite flexibilitatea⁴.

Țările din Balcanii de Vest sunt un punct de interes major al intereselor rusești. Rusia prezintă legături istorice puternice cu această zonă, motiv pentru care exercită o atracție relativă asupra acesteia⁵. Țările balcanice cu identitate slavă sunt caracterizate de panslavism, a cărui primă caracteristică este pan-naționalismul distinctiv. Originea sa este asociată cu momentul apariției erei trezirii naționale și a naționalismelor cu variantele sale paralele din secolul al XIX-lea. Ideea principală a panslavismului este încercarea de a transcende de la o identitate națională mai izolată la crearea unei identități mai mari „pan-naționale”, care să includă un teritoriu mai mare decât cel al unui stat⁶. Noțiunea este diferită de naționalismul ce caracterizează curentele populiste din Europa de Est, în care accentul se pune pe identitatea națională⁷.

În agendele politice liberale slave unde, în mod obișnuit, mediul creștin ortodox joacă un rol major în politica identitară, panslavismul a fost deosebit de vizibil în ultimul deceniu. Ortodoxia creștină este punctul principal al agendei politice externe Rusiei, care adesea se vede și se prezintă ca lider neoficial al lumii slave. Noțiuni similare despre presupusa apărare a slavismului cuplate cu proiecția prezenței la „porțile” lumii slave (predominant ortodoxă) împotriva a tot felul de „invadatori” au existat și în politica Serbiei, în special a politicii externe din vremea lui Milošević. Pretenția Serbiei de la acea vreme de a fi gardianul Ortodoxiei s-a amestecat cu agenda politica naționalistă și astfel a devenit o scuză perfectă pentru așa-zisa nevoie a sârbilor de a-și apăra identitatea națională și culturală slavă în războaiele iugoslave⁸.

Sentimentul naționalist este utilizat și amplificat pentru a putea fi folosit spre servirea intereselor actorilor statali care acționează într-o anumită zonă. Spre exemplu, pentru că este bine cunoscut istoricul volatil al regiunii Balcanilor de Vest din punct de vedere al violențelor provenite din ideologiile și acțiunile politice de dreapta⁹, exercitarea anumitor tendințe ideologice a fost mai ușoară. Prin accentuarea naționalismului pot apărea tendințe de radicalizare sau de secesionism, acestea fiind instrumente care acționează în beneficiul părții interesate ca politica statului respectiv să urmeze o anumită direcție. Profesorul Hans Kohn, autoritate binecunoscută în domeniul studierii naționalismului, definește conceptul ca „un fenomen istoric determinat de ideile politice și de structura socială a diferitelor meleaguri unde

prinde rădăcini”¹⁰. Este o stare de spirit, în care loialitatea supremă a individului este simțită ca fiind datorată statului național. În completare, admite faptul că naționalismul este o stare de spirit care inspiră marea majoritate a unui popor și pretinde că-i inspiră pe toți membrii săi. Ideologia naționalistă afirmă că statul național este idealul și singura formă legitimă de organizare politică, iar naționalitatea este sursa întregii energii creative culturale și bunăstării economice”¹¹.

Literatura de specialitate abordează relațiile dintre state pe larg. Preocupările legate de natura relațiilor dintre state, cauzele războiului, problemele păcii, cooperării internaționale, recunoașterii actorilor internaționali au precedat apariției domeniului academic care le studiază, cel al relațiilor internaționale. Când vorbim despre relațiile dintre state, cel mai des întâlnite abordări acoperă trei tipuri de relaționare: cooperare, neutralitate și necooperare.

Pentru prezenta analiză, cel mai important tip de relaționare la nivel statal este cel de cooperare. De aceea, când vorbim despre relațiile de cooperare existente la nivel internațional raportate la Rusia, observăm interes și implicare din partea elitelor rusești, cu precădere pentru zona Balcanilor. Impunerea progresivă rusă din această zonă a avut ca scop primordial subminarea sau, cel puțin, amânarea posibilităților de aderare pe care statele le au la Uniunea Europeană sau în Organizația Tratatului Atlanticului de Nord. Pentru realizarea acestui interes, Rusia insistă asupra legăturilor sociale comune existente, urmărește extinderea relațiilor monetare și de schimb în segmente cheie precum sectorul energetic¹². De asemenea, ea sporește decalajele politice și sociale deja existente prin sprijinul financiar pe care îl oferă unor grupuri de extremă dreaptă. În Serbia și Republica Srpska din Bosnia și Herțegovina, strategia deschisă folosită de ruși pentru a întări vizibil caracterul slavo-ortodox și-a demonstrat eficiența concomitent cu acțiuni secrete de impact pe care le desfășoară pe teritoriile din Muntenegru sau Macedonia de Nord¹³.

Cel mai reprezentativ caz pentru analiza relațiilor de cooperare este Belarus și Rusia. În ciuda ciclicității caracteristică relației din ultimele două decenii¹⁴, care a variat de la dezacorduri la concesi, cooperarea și susținerea au rămas vizibile. Există o serie de motive care stau la baza relației strânse de cooperare dintre cele două state. În viziunea Kremlinului, Belarus este platforma pentru lupta sa cu Occidentul, acesta fiind spațiul unde poate încerca să-și mențină cât mai mult autonomia¹⁵. Influența energetică rusă și dependența economică a Belarusului în ceea ce privește petrolul, cooperarea și exercițiile militare considerabile (în Zapad, 2017, unități navale și aeriene concentrate în jurul Mării Baltice și Mării Nordului), dar și Tratatul de stat al Uniunii semnat în 1999, sunt motive care susțin apropierea dintre cele două state și constituie explicații pentru actuala relaționare. Deși Belarus este partea implicată minoritară, care manifestă mai multă nevoie și dependență din partea rusească, intitularea sa ca cel mai apropiat aliat al Rusiei din fosta regiune sovietică îi conferă numeroase avantaje și-i sporesc poziția la masa negocierilor. Importanța Belarusului derivă și din importanța semnificativă pe care o exercită în legătură cu proiectele rusești, deoarece reprezintă puntea de legătură a fostei republici socialiste cu continentul european. Fără Belarus, proiectele Rusiei ar căpăta un caracter mai degrabă asiatic decât eurasiatic¹⁶.

Deși liderul Alexander Lukașenko a reușit să facă față presiunilor pe care rușii le-au exercitat asupra statului odată cu venirea lui Vladimir Putin la putere, războiul din Ucraina reprezintă o nouă provocare pentru relaționarea celor două țări. De la începutul invaziei rusești, a suferit pierderi mari din punct de vedere economic, ea fiind cea care avea de câștigat din fluxurile de tranzit care aveau loc între Europa și Rusia. Sancțiunile impuse de Occident au pus capăt unor industrii pe care Belarus le-a dezvoltat de-a lungul timpului ca sursă independentă de venit față de statul rus.

Polarizarea societății a început să se concretizeze în anul 2020, când au avut loc proteste în masă din cauza fraudării alegerilor prezidențiale. Dorința exagerată de a nu pierde puterea l-a determinat pe liderul belarus să solicite sprijin din partea Rusiei, moment din care societatea

a fost cuprinsă de un sentiment de trădare din partea Moscovei. Mai mult, tendința spre polarizare absolută a ajuns la apogeu în momentul invaziei Ucrainei. Lukașenko este alături de Kremlin, asistă la agresiune și-i îndeamnă pe susținătorii săi să rămână aproape. Oponenții președintelui belarus, simpatizanți ai poporului ucrainean, îl consideră pe Lukașenko o întruchipare a regimului impus de Rusia și pe Belarus sub ocupație de facto rusă¹⁷. Astfel, prin influența, prezența și dependența pe care elitele rusești au reușit să le sedimenteze, Belarus este unul din actorii cheie pentru acțiunile Rusiei.

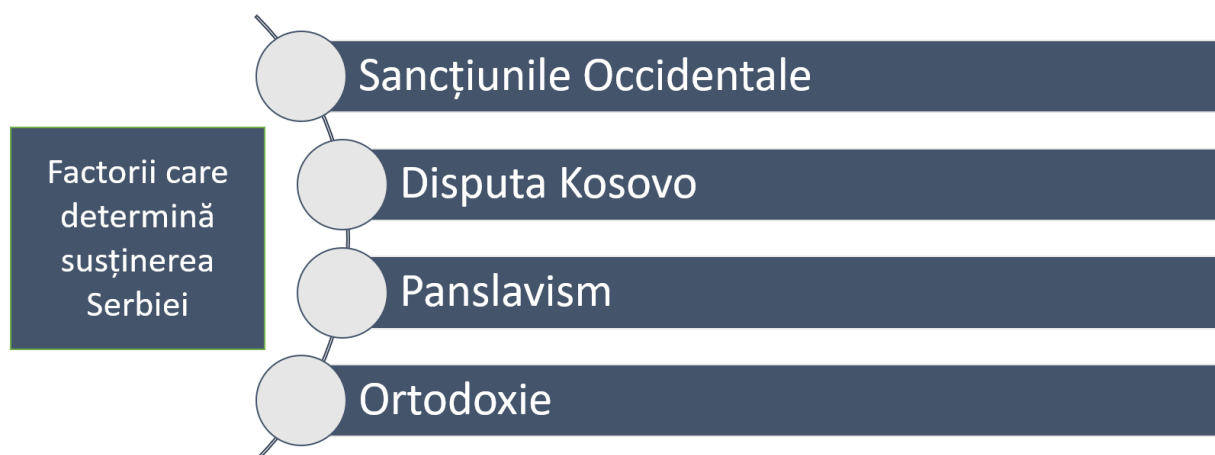
În cazurile Bosniei și Herțegovinei, lucrurile capătă o nuanță ușor diferită, însă motivul manifestării interesului din partea Rusiei este același: prevenirea aderării BiH la UE, respectiv NATO, iar cea mai bună metodă este propagarea conflictelor. Cea mai mare putere de influență o are asupra Republicii Srpska, cu care Rusia a relizat o relație confortabilă în deceniul precedent. Republica se străduiește să alimenteze o identitate etnică în timp ce statul bosniac este interesat de aderarea la NATO¹⁸. Milorad Dodik, președintele Republicii Srpska, este cel mai mare naționalist pro-rus din Balcani și calea de acces spre realizarea intereselor rusești. În îndeplinirea obiectivului Rusiei de a menține în continuare Bosnia un stat divizat și disfuncțional, vine președintele Dodik cu dorința de secesiune a Republicii Srpska pe care elitele rusești o susțin cu desăvârșire.

Furnizarea armelor în această zonă a creat o dependență față de Kremlin din punct de vedere militar. Sprijinirea grupurilor de extremă dreaptă de către grupări paramilitare rusești, influențele militare exprimate prin partajarea de informații și comerțul cu arme, sprijinul acordat extremei drepte, legăturile financiare cu elita politică și amestecul direct în alegeri sunt acțiunile pe care Rusia le manifestă în cadrul Bosniei și Herțegovinei. „The Serbian Honor” și „Veterans” sunt organizații care funcționează în Serbia și în Republica Srpska din Bosnia, sunt orientate spre extrema dreaptă și beneficiază de sprijin financiar din partea Rusiei cu intenția de a le putea folosi ulterior pentru susținerea grupurilor paramilitare rusești active în Ucraina¹⁹.

Cadrul analitic

În urma analizei literaturii de specialitate și a explicațiilor referitoare la factorii care susțin relațiile dintre anumite state și Rusia, mai exact din categoria relațiilor de cooperare, a fost identificat un set de motive care s-ar putea identifica în cazul relației sârbo-ruse. Factorul determinant al susținerii necondiționate de care beneficiază Rusia din partea Serbiei ar putea proveni din reafirmarea viabilă din partea Moscovei a parteneriatului cu Serbia prin ajutorul ferm pe care-l oferă poporului sârb în favoarea respectării regionale a acestuia peste complexitățile legate de problema Kosovo²⁰. Alți potențiali factori ar fi sentimentul de recunoștință al Serbiei în urma stimulării capacităților sale militare cu ajutorul Rusiei, după intervenția NATO din anul 1999 (Operation Allied Forces)²¹, și caracterul slavo-ortodox prin care se manifestă identitatea religioasă și culturală.

Graficul 1: Factori care pot explica atitudinea pro-rusă a Serbiei

Pentru Serbia, secesionismul kosovar este un subiect sensibil. Naționalismul exacerbat al poporului sârb s-a evidențiat în nenumărate rânduri și a oferit prilej Rusiei de a se implica și de a-și atinge obiectivele. Am putea spune că situația este de tip *win-win game*, deoarece Serbia e asigurată de faptul că Rusia nu va recunoaște independența Kosovo, motiv care întărește revizionismul sârb, iar Rusia are certitudinea că cele două state nu vor adera la NATO și UE, situația din interiorul lor fiind una destabilizată și tensionată.

Caracterul slavo-ortodox, identitatea religioasă și culturală și legăturile istorice le încadrez într-un tot unitar. Când ne referim la legături istorice putem include ceilalți factori ca argumente care să susțină prezența și relevanța sa din cadrul relațiilor dintre cele două state. Familiarizați și socializați în fundalul războaielor iugoslave și al sancțiunilor occidentale, o parte considerabilă din tineretul sârb și-a format opinii politice puternice împotriva Occidentului, NATO și a unor valorilor democratice²². Situația este în favoarea Rusiei care se folosește de relația strânsă pe care Biserica Ortodoxă Rusă (BOR) o are cu Biserica Ortodoxă Sârbă (BOS). Prin intermediul BOS, rușii folosesc influența religioasă și culturală²³, prezentând solidaritatea creștin-ortodoxă slavă pentru a se afișa drept alternativă la Occident. Toate aceste acțiuni s-au materializat într-un sentiment de solidaritate naționalistă a poporului sârb față de creștinii ortodocși ruși și unul de permanentă ostilitate în raport cu NATO²⁴.

Motivale aflate la baza susținerii de care beneficiază Rusia din partea statului sârb, pe care le voi analiza pe parcursul lucrării, sunt cele politice, cu implicații militare și simbolice. Toate aceste motive vor fi verificate printr-un studiu de caz în care vor fi analizate documente oficiale, declarații ale liderilor politici sârbi, acțiunile politicii bilaterale și presa central-sârbă.

Metodologia

Utilizarea unui studiu de caz în studierea unui subiect al relațiilor internaționale oferă posibilitatea de a analiza, înțelege și explica excepționalitatea comportamentului a două state într-un context excepțional: războiul din Ucraina. Este imperios necesar să avem o abordare minuțioasă și sistematică astfel încât să nu fie loc de interpretări eronate ale cauzelor examinate pentru cazul de față sau să se creeze impresia unei prejudecăți de selecție. Potrivit lui Gerring și Seawright, utilizarea selecției cazurilor la întâmplare nu este o metodă suficientă pentru a realiza o cercetare bazată pe studiu de caz. Autorii consideră că forma de selecție a cazurilor unice pe care cercetătorul o urmărește în lucrarea sa ar trebui să fie concepută astfel încât să studieze cazul pe baza caracteristicilor unei populații mai largi²⁵.

În cadrul acestui articol, procesul de colectare a datelor de la bază este selecția de texte și documente. Este o modalitate avantajoasă datorită abundenței de informații pe care o dețin, relevanței și efectului, a naturaleții apariției și disponibilității²⁶. Acestea includ literatura de specialitate, rapoarte, sondaje, studii, documente oficiale ale statului sârb (texte legislative),

presa națională din Serbia (*Politika, Informer, Večernje Novosti – Știrile de seară*), discursuri și declarații ale liderilor politici sârbi, precum președintele Aleksandar Vučić sau prim-ministrul Ana Brnabić, emise între 24 februarie 2022 și 24 februarie 2023. În raport cu factorii identificați în capitolul anterior, un set de date importante îl constituie și declarațiile Patriarhului Porfirie Perić, comunicatele de presă emise de BOS și publicații ale ziarului *Pravoslavlje* (Православље = Ortodoxia), ziarul oficial al Patriarhiei Sârbe. Datele obținute vor fi folosite pentru a observa care din cauzele identificate în cadrul teoretic ne oferă o explicație pertinentă pentru poziția Serbiei.

Pentru analizarea și interpretarea datelor colectate, acest articol folosește analiza de document și analiza narativă. Analiza documentelor este cea procedură sistemică de revizuire sau evaluare a documentelor ce necesită o examinare și interpretare a datelor cu scopul de a obține înțelegerea subiectului astfel încât să poată fi dezvoltate cunoștințe empirice²⁷. Analiza de document va fi folosită pentru toate materialele selectate pentru a putea vedea modul în care este prezentată, abordată și percepută situația războiului din Ucraina de către personalitățile sârbe și cum rezonază atitudinea statului sârb în raport cu atitudinea țărilor la nivel european. Analiza narativă este acel tip de analiză care oferă cercetătorului oportunitatea de a interpreta informațiile obținute prin intermediul metodelor de colectare. Ea încearcă să păstreze și să problematizeze situații particulare, iar accentul este pus pe contextul local al unei acțiuni. Inexistența unui tipar de realizare și diversitatea modalităților în care poate fi executată, în funcție de scopul cercetării, oferă flexibilitate acestui tip de analiză²⁸. Aceasta va ajuta să înțelegem mai bine întreaga evoluție a relației ruso-sârbe în contextul războiului și motivele care au determinat această situație din partea Serbiei. Documentele vor fi organizate în mod cronologic deoarece, în acest fel, voi putea urmări un fir concis al evenimentelor care va permite crearea unei analize evolutive a cazului aflată în concordanță cu modul în care Serbia s-a raportat la dinamica europeană.

Natura relației dintre Serbia și Rusia

Relația dintre Serbia și Rusia ar putea fi caracterizată ca fiind o relație bilaterală tumultuoasă, ca urmare a parcursului pe care l-au avut cele două de-a lungul timpului. Odată cu finalizarea războaielor iugoslave, cele două țări au avut o relație care s-a concentrat în special pe păstrarea statu quo-ului la nivel regional, dar și pe raportarea Serbiei față de Rusia ca față de un „frate mai mare”, ca urmare a afinităților culturale și religioase. Însă nu ar fi corectă afirmația „Rusia a fost întotdeauna de partea Serbiei și a intereselor sale naționale”, deoarece este mai mult o fantezie pe care naționalismul sârb a promovat-o și susținut-o de-a lungul timpului. Rezultatul face ca, în prezent, adoptarea sancțiunilor impuse de UE împotriva Rusiei de la izbucnirea războiului în Ucraina să fie riscante și pentru guvernul președintelui Aleksandar Vučić²⁹. Prin urmare, naționalismul sârb (mai exact, minoritățile sârbești), sectorul energetic și cooperarea militară sunt factorii care-i permit Rusiei să se implice considerabil în Balcani.

Modalitatea prin care Rusia a reușit să-și exercite adesea puterea în interiorul Balcanilor de Vest au fost inițiativele politice care au vizat de-a lungul timpului Republica Serbia și minoritățile sârbești din proximitatea ei – Bosnia și Herțegovina, Montenegro și Kosovo. Reușitele Rusiei s-au tradus prin blocarea aderării acestor state la structurile euro-atlantice și menținerea zonei într-o permanentă zonă de instabilitate și de „conflicte înghețate”.

Guvernul sârb profită de influența de care dispune la nivel geopolitic asupra minorităților etnice sârbe prin accentuarea conflictelor politice și interetnice existente. Moscova, conștientă de influența guvernului sârb care poate ajuta la îndeplinirea obiectivelor sale, a urmărit o amplificare a influenței sale în rândul minorităților. În acest fel, ea a reușit să aibă un control asupra situațiilor de la nivel intern în Muntenegru, Bosnia și Herțegovina și Kosovo³⁰. Un exemplu care confirmă acest fapt este evenimentul de la alegerile muntenegrene din octombrie 2016, după care minoritățile sârbe potrivnice aderării Muntenegrului la NATO

au creat agitație și tulburări, iar un complot sârbo-rus a urmărit asasinarea premierului muntegrecan, Milo Đukanović, ca urmare a orientării sale pro-NATO³¹.

Kosovo este un punct sensibil nu doar pentru minoritățile sârbe prezente în această zonă, ci pentru întreaga națiune sârbă. Influența Belgradului asupra minorității sârbe din Kosovo este demonstrată de manifestările exercitate de aceștia de-a lungul timpului. Un exemplu plauzibil este discuția privind moneda folosită pe teritoriul Kosovo, care a creat controverse. Marea majoritate din sârbii kosovari continuă să folosească dinarul în loc de euro, fapt care demonstrează modul în care Belgradul menține instabilitatea din zonă prin influențarea minorității sârbe³².

Izbucnirea războiului a evidențiat politica oscilantă a statului și a creat o situație paradoxală: o țară aflată în plin proces de aderare la Uniunea Europeană se declară neutră în războiul din Ucraina și refuză să impună sancțiuni Rusiei. Caracterul ambivalent, definitiv pentru politica din ultimii zece ani, a ajuns la un final, deoarece Serbia trebuie să aleagă partea de care se va situa în cele din urmă. Ambivalența politicii sârbești provine, pe de o parte, din manifestarea interesului pentru Uniunea Europeană, de care este dependentă economic și, pe de altă parte, de întreținerea simultană a relației pe care o are cu Rusia, cu intenția de a păstra sprijinul pe care Moscova i-l oferă în problema Kosovo³³.

Raportat la Serbia, aceste schimbări survenite în urma războiului s-au resimțit mai mult sau mai puțin. Domeniul energetic a avut parte de o degradare în iunie 2022, când a fost adoptat pachetul de sancțiuni al Consiliului Europei care prevedea interzicerea importului sau transferului de petrol din Rusia³⁴. În schimb, puterea soft a avut parte de o creștere considerabilă. Un exemplu în acest sens este următorul: cel mai cunoscut tabloid pro-guvernamental sârbesc, *Informier*, a publicat în prima zi a invaziei un articol intitulat „Ucraina a atacat Rusia”. De asemenea, la câteva zile de la izbucnirea conflictului, la Belgrad a avut loc o primă demonstrație de masă, parte dintr-o serie de astfel mișcări organizate de extrema dreaptă sârbească. Aceste manifestații pro-ruse sprijineau așa-numita „operațiune militară specială” care avea loc în Ucraina. Desfășurarea acestora în proximitatea alegerilor prezidențiale din Serbia a produs o serie de suspiciuni asupra legăturilor care ar putea să existe între organizațiile radicale și elita politică sârbească. Nu doar că aceste organizații, foarte receptive la „frăția rusă” și potrivnice alinierii Serbiei la sancțiunile occidentale, nu au protestat împotriva regimului Vučić, dar la alegerile din aprilie 2022 acestea au oferit sprijin politic regimului său. Mai mult decât atât, în noiembrie 2022, puterea soft s-a consolidat în spațiul public sârbesc prin deschiderea postului de televiziune și radio de stat rusec *RT*³⁵. Astfel, vedem cum propaganda rusească se înrădăcește tot mai bine în spațiul public din Serbia.

Problema Kosovo, al treilea pilon de influență al statului rus, reprezintă puntea de legătură dintre capitalele slave. Din 2003, după ce trupele rusești au fost retrase de pe teritoriul Kosovo, sprijinul pe care Moscova l-a oferit Serbiei în legătură cu acest aspect ar putea fi caracterizat ca fiind mai degrabă pasiv. Pentru Vladimir Putin, Kosovo este doar un motiv pentru anexarea teritoriilor din Ucraina. Concis, el utilizează disputa nerezolvată cu Kosovo ca un argument retoric pentru a justifica situația teritoriilor ucrainene ocupate și pentru a accentua atitudinea versatilă a Occidentului. Momentul plăcuțelor auto și al baricadelor din nordul Kosovo demonstrează că Moscova nu este mereu autorul situațiilor instabile, ci mai degrabă un beneficiar indirect. Acesta este și motivul pentru care Moscova nu va încuraja Belgradul la o mediere cu Pristina; cu cât Balcanii sunt mai instabili, cu atât Rusia dobândește control mai mare în zonă³⁶.

Factorii care au determinat atitudinea pro-rusă a Serbiei

Această secțiune urmărește cei patru factori identificați anterior și potențialul pe care fiecare l-a avut în determinarea atitudinii pe care Serbia a adoptat-o în legătură cu acțiunile desfășurate de Rusia pe teritoriul ucrainean. Fiecare factor va fi analizat pentru a vedea exact

ce contribuție a avut: sancțiunile Occidentale, disputa Kosovo, panslavismul și ortodoxia.

1. Sancțiunile Occidentale

Sancțiunile pe care Occidentul le-a impus Serbiei în anii 1990 sunt un subiect delicat pentru națiunea sârbă. Criza iugoslavă a fost rezultatul colapsului Iugoslaviei din 1991-1992. Ciocnirile interetnice și războaiele civile desfășurate pe teritoriul balcanic din acea perioadă au avut repercusiuni care se resimt și în zilele noastre. Astfel, în martie 1989, parlamentul sârb a fost obligat să anuleze autonomia provinciei Kosovo din cauza tensiunilor tot mai mari. Acesta a fost momentul în care sentimentele de ură ale sârbilor s-au îndreptat spre albanezii kosovari și a celor care-i susțineau, slovenii³⁷.

Un sondaj realizat de Centrul pentru Politică și Securitate din Belgrad la 14 decembrie 2022 evidențiază cum „majoritatea publicului sârb este împotriva introducerii de sancțiuni împotriva Rusiei” deoarece majoritatea au ca motivație faptul că Serbia a suferit sancțiuni în urmă cu 33 de ani³⁸. Este foarte greu de urmărit un fir narativ și logic în legătură cu motivația sancțiunilor occidentale deoarece atitudinea, acțiunile și răspunsurile elitei politice sunt contrare cu ceea ce este manifestat de opinia publică sârbească. Pentru a înțelege mai clar afirmația anterioară, o să folosesc câteva exemple care să clarifice perspectiva asupra celor două părți implicate în această discuție.

La 27 ianuarie 2023, prim-ministrul Serbiei, Ana Brnabić, a avut o întâlnire cu o delegație a Parlamentului European, parte a cooperării dintre Adunarea Națională a Republicii Serbia și Parlamentul European. Discuția a fost centrată pe proiectul de rezoluție al Parlamentului European privind progresul Serbiei pentru anul 2022 potrivit raportului Vladimir Bilčík și pe „Rezoluția privind punerea în aplicare a Politicii Externe și de Securitate Comune a UE”, adoptată la 18 ianuarie 2023 de Parlamentul European. În decursul dezbaterii, prim-ministrul Brnabić a punctat două elemente importante: 1) neevaluarea corectă a alinierii politicii vizelor a Serbiei cu cea a Uniunii Europene într-o perioadă scurtă de timp și 2) acuzarea Belgradului pentru „mișcări în creștere” și nu a Pristinei, deși premierul instituțiilor temporare de la Pristina a refuzat de două ori să acorde drept de vot sârbilor în Kosovo și Metohija în contextul în care Ajunul Crăciunului a fost marcat de împușcarea unor copii sârbi în aceste locuri. Premierul evidențiază că prin această atitudine Parlamentul European, practic, evită o pronunțare asupra evoluției Serbiei și diminuirea importanței sarcinilor realizate de Serbia. Prin urmare, atenția îndreptată înspre percepții și nu pe dovezi palpabile alimentează atitudinea de neîncredere și lipsa de sprijin pe care cetățenii sârbi o manifestă față de instituțiile UE și de aderarea la aceasta. Cu toate acestea, atitudinea pro-UE a prim-ministrului reiese din concluzie: „indiferent de conținutul documentelor, apartenența Serbiei la UE rămâne prioritatea noastră cheie. În calitate de prim-ministru, voi continua să implementez reforme pe calea noastră europeană”³⁹.

Pentru politica externă a Serbiei, Moscova s-a menținut în poziția de factor important. Invazia Rusiei din Ucraina nu a degradat poziția Rusiei. Mai mult decât atât, mass-media pro-guvernamentale sârbești au fost cele care au generat o popularitate enormă a Rusiei în spațiul public⁴⁰. Drept dovadă este declarația președintelui Vučić, în interviul din 21 februarie 2022 pentru *TV Pink*, chiar cu câteva zile înainte de a izbucni războiul din Ucraina, potrivit căreia „aproximativ optzeci și cinci la sută dintre oameni vor fi întotdeauna de partea Rusiei, orice s-ar întâmpla. Acestea sunt faptele cu care mă confrunt în calitate de președinte al țării”⁴¹. Pentru a realiza influența de care beneficiază tabloidele pro-guvernamentale, ne putem uita la modul în care acestea au interpretat războiul în favoarea Rusiei prin catalogarea Occidentului și Ucrainei ca principali vinovați. *Informer*, *Alo*, *Srpski telegraf*, *Kurir*, *Objektiv*, *Večernje Novosti* sunt cele mai mari și citite tabloide din media scrisă care manifestă tendința pro-rusă de ani de zile. Aceste publicații sunt și susținătoare puternice ale Partidului Progresist Sârb aflat la guvernare, iar dovezile palpabile dovedesc influența pe care guvernul o are asupra presei mass-

media⁴².

Spre exemplu, *Informer* a publicat, pe 22 februarie 2022, un articol cu titlul principal „Ucraina a atacat Rusia” („Ukrajina napala Rusiju”), completat de „Americani imping lumea în haos” („Amerikanci guraju svet u haos”), iar abia în partea de jos a paginii apărea scrisă știrea care a acaparat mass-media la nivel internațional în acea perioadă – anunțul președintelui Putin prin care recunoștea Republicile populare Lugansk și Donetsk⁴³. În același ton pro-rus s-a aflat și ziarul *Večernje Novosti* în data de 22 februarie 2022. Versiunea inițială a primei pagini informa publicul în legătură cu uciderea a cinci soldați ucraineni. Până la publicarea numărului ziarului în acea zi la Belgrad, informația a fost ștearsă de pe copertă pe motiv că a fost o știre falsă care ar fi dezinformat cetățenii sârbi⁴⁴. Așadar, din aceste exemple prezentate de *European Western Balkans* putem observa tendința pro-rusă dominantă. Cu timpul, tabloidele au reprimat atitudinea rusofilă, însă tendința pro-rusă se resimte în continuare în modul de prezentare a evenimentelor⁴⁵.

2. Disputa Kosovo

Disputa Kosovo este o ilustrare a repercusiunilor impresiei potrivit căreia soluționarea unor probleme la nivel local este un rezultat benefic și compromițător pentru toate părțile integrante spațiului Balcanic. Puterile occidentale au considerat că impunerea sancțiunilor împotriva Serbiei față de războiul din Bosnia și Herțegovina a fost calea de rezolvare a tuturor problemelor interetnice existente.

Sancțiunile adoptate împotriva Serbiei și Muntenegru au transformat Kosovo în cea mai recentă consecință a atitudinii antioccidentale. Va fi un punct nevralgic în relațiile dintre Serbia și Uniunea Europeană, având în vedere modul în care Occidentul a reacționat la evenimentele desfășurate pe acest teritoriu. Inclusiv declararea unilaterală a independenței Kosovo în 2008 a produs o diviziune în comunitatea internațională. Până în 2018, 113 state din cele 193 care sunt membre ale ONU au recunoscut independența Kosovo⁴⁶. În conștiința națiunii sârbe nu s-ar produce vreo schimbare nici în eventualitatea unui acord comun la care cele două părți implicate ar ajunge din punct de vedere politic, deoarece Kosovo a fost și este considerată leagănul civilizației sârbești. Susținerea Federației Ruse în această problemă provine din amenințarea pe care precedentul Kosovo l-ar reprezenta din cauza problemelor asemănătoare pe care și Rusia le întâmpină pe plan intern în Cecenia și-n teritoriile fostei Uniuni Sovietice precum Osetia de Sud, Abhazia și Transnistria⁴⁷.

Amintirea vie a bombardamentelor NATO din 1999 și vina pe care atât națiunea sârbă, cât și elita politică o atribuie Occidentului pentru secesiunea Kosovo de Iugoslavia este evidentă mai ales în discursurile oficialilor politici. La depunerea jurământului pentru cel de-al doilea mandat, la 31 mai 2022, președintele Vučić a menționat câteva aspecte foarte interesante care reflectă modul în care acesta privește situația la nivel internațional. El a numit războiul din Ucraina „un punct de cotitură în relațiile internaționale” din cauza ambițiilor exprimate din partea Rusiei și a Occidentului și consideră că vina pentru crearea acestei situații aparține ambelor părți, deoarece Rusia urmărește sfârșitul dominației occidentale și prevenirea extinderii NATO, iar Occidentul dorește menținerea propriei dominații în lume. Din această afirmație, reiese că Vučić acuză Occidentul pentru izbucnirea războiului, prin sugerarea subtilă a faptului că rigiditatea occidentalilor îndeamnă „în același timp la încălcarea dreptului public internațional, atât de către Rusia, cât și de ceilalți adversari ai acestuia”⁴⁸. Președintele condieră atacul împotriva Ucrainei ca o încălcare a dreptului public internațional, dar evidențiază că asta s-a mai întâmplat de zeci de ori, iar actorii principali și, totodată, apărătorii normelor internaționale au fost adesea puterile occidentale. El și întreaga națiune din Serbia sunt confirmarea celor afirmate anterior cu referire la momentul din 1999. Atacul asupra Serbiei din anul 1999 fără o decizie a Consiliului de Securitate ONU nu a avut la bază un motiv întemeiat, din moment ce Serbia nu a ocupat alt teritoriu⁴⁹. De asemenea, a precizat că existența *Rezoluției*

1244 nu a fost un impediment în sabotarea statului de către cei care afirmă că au dreptate, adică Occidentul. Dimpotrivă, dacă poporul sârb își asumă păreri sau un mod de gândire diferit, se susține că „nu mai suntem pentru viitor, că nu acționăm suficient de democratic, că nu înțelegem momentul actual, ci, în schimb, că ne ocupăm prea mult de trecut”. Dacă aceste lucruri ar veni din partea alei persoane sau entități, ar fi acuzat de încălcare a ordinii publice internaționale și subminare a tuturor instituțiilor și păcii mondiale⁵⁰.

Vučić susține problema Kosovo și Metohija ca problemă-cheie în politica statului sârb și mărturisește că, în contextual războiului din Ucraina, aceasta va fi mai vizibilă și mai dificil de gestionat. Greutatea provine din importanța pe care Kosovo o reprezintă pentru națiunea sârbească. Cu cât se va insista mai mult asupra neasemănării cazului Kosovo cu celelalte exemple din întreaga lume, cu atât poporul sârb va fi mai afectat, deranjat și provocat. În opinia lui, problema majoră provine din faptul că presiunile la care este supusă Serbia sunt pentru satisfacerea exclusivă a intereselor occidentale, fără a le fi permis să le includă și pe cele personale. Prin urmare, dorința sârbilor de a căuta un compromis este zadarnică pentru că nu există ascultare sau disponibilitate de comunicare în vederea stabilirii unui compromis favorabil pentru ambele părți. Președintele oferă ca explicație pentru a înțelege situația declarația de presă a Quintului, în care a fost criticată poziția albanezilor de la Pristina de a nu permite sârbilor să declare dorința de a participa la alegerile prezidențiale și parlamentare ale Serbiei⁵¹. Vučić concluzionează că această atitudine provine din sprijinul de care beneficiază albanezii din partea puterilor occidentale, iar îndoielile nu-și au loc în acest sens⁵².

Enumerarea motivelor pe care președintele le-a prezentat în discursul său sunt argumentări pentru susținerea poziției sale pro-ruse în cadrul războiului. Ceea ce puterile occidentale fac este o demonstrație clară a contradicției proprii: „Voi, sârbilor, uitați să respectați principiul suprem al dreptului public internațional, dar asigurați-vă că vă referiți la Federația Rusă și mai rău decât noi, pentru tot ce se întâmplă în lume”⁵³. Președintele Vučić nu a cerut mai mult decât o atitudine mai puțin duplicitară: „Nu înseamnă că ne vom supune, dar acesta este limbajul care este mult mai puțin ipocrit decât cel care spune că aceasta este dreptate și că aceasta este drept și corect, pentru că dacă ar fi fost drept, corect și dacă ar fi fost dreptate, nu ați fi devastat și nu ați continua să distrugeți integritatea teritorială a Serbiei așa cum ați făcut-o”⁵⁴.

În aceeași măsură, conștient și empatizant al durerilor pe care le resimte fiecare cetățean sârb, președintele amintește de dependența pe care Serbia o are față de Uniunea Europeană. El repetă necesitatea menținerii unei relații bune cu partenerii Occidentali și neabaterea de la calea europeană pe care au decis s-o urmeze. Însă, conștientizarea obligațiilor pe care le impune calea spre aderare la UE nu va reprimă neutralitatea militară a Serbiei. Ea este un stat enclavizat între țări NATO sau teritorii în care se află trupe ale NATO și nu vrea să fie afiliată niciunui bloc militar, ci să-și păstreze dreptul de a-și păzi granițele și de a avea propria armată⁵⁵.

3. Panslavism

În ultimul deceniu au fost foarte prezente noile forme ale panslavismului/slavofiliei. S-au observat mai ales pe agendele politice iliberale ale statelor slave unde, în mod obișnuit, factorul creștin-ortodox deține un rol major în politica identitară. Tendințe ale noului panslavism au fost observate în politica externă a Serbiei prin invocarea permanentă a relațiilor tradiționale și frățești cu Rusia și reprezintă o amenințare semnificativă prin posibilitatea de manifestare atât în politica internă, cât și externă⁵⁶. Discursurile oficialilor sârbi din decursul anului 2022-2023, respectiv din 24 februarie 2022 până în 24 februarie 2023, au utilizat concepte asociate panslavismului.

La 25 februarie 2022, s-a încheiat Consiliul Național de Securitate al Republicii Serbia numărul 1-10/2022, în cadrul căruia s-au adoptat mai multe acte în conformitate cu rolul său de protecție a securității naționale⁵⁷. De la primul punct al concluziilor Consiliului, observăm

tendința pro-rusă și spiritul panslavist al președintelui. Acesta menționează că „Rusia și Ucraina au fost întotdeauna țări prietene cu Republica Serbia, iar oamenii sârbi consideră rușii și ucrainenii ca pe națiuni fraterne”⁵⁸. Deși președintele Vučić nu s-a pronunțat foarte clar de care parte a baricadei se situează, a ținut să menționeze că „oamenii sârbi consideră rușii și ucrainenii ca pe națiuni fraterne”. Nuanța discursului președintelui este foarte importantă întrucât orientarea pro-rusă a societății sârbești este semnificativă.

Dintre cele 15 puncte rezultate în urma Consiliului, cinci menționează în mod repetat respectarea, susținerea și angajarea Republicii Serbia în ceea ce privește „dreptul internațional” și „integritatea teritorială”. Serbia este prezentată ca un garant al respectării acestor principii în Balcanii de Vest, iar la punctul 8 se arată luarea în considerare a necesității impunerii unor măsuri sau sancțiuni care să restricționeze orice țară, inclusiv Federația Rusă. Însă, președintele menționează că acestea vor fi impuse „pornind de la faptul că datoria elementară a Republicii Serbia este să investească eforturile în menținerea păcii și bunăstării cetățenilor săi”. Așadar, Serbia va adopta sancțiuni doar în momentul în care va exista un pericol la adresa națiunii sârbești.

Contradictoriu cu ceea ce s-a enumerat în punctele din prima parte a comunicatului, se observă o schimbare în modul de abordare al lui Vučić. El contrazice cele afirmate și justifică raportarea țării sale la situația conflictuală actuală. Republica sârbă își justifică atitudinea în concordanță cu inexistența unui interes de bază politic și economic referitor la impunerea sancțiunilor împotriva vreunei țări⁵⁹.

Discursul președintelui de după ședința Consiliului Național de Securitate întărește încă o dată concluziile ședinței. Interesele Serbiei primează în fața celor internaționale, iar respectarea prietenilor tradiționali și evidența evenimentelor din 2009 și 2015 sunt cele care întăresc poziția Serbiei. Efortul depus pentru a evita orice potențiale daune la adresa Serbiei și respectarea adevărului și a normelor dreptului public internațional nu vor permite ca elita politică sârbească să dea curs declarațiilor din regiune⁶⁰. Președintele afirmă cu tărie că „angajamentul strategic al Serbiei este de a rămâne pe calea sa europeană, dar nu ne vom grăbi în ostilități doar pentru că unul dintre noi o caută”⁶¹.

Acest punct de vedere este susținut și de presa din Serbia, care prezintă Rusia ca pe cel mai apropiat prieten al țării și manifestă un sentiment puternic de panslavism prin modul în care relatează știrile. Ziarul *Politika* a publicat la 26 septembrie 2022 un articol referitor la starea de sănătate a Serbiei. Modalitățile prin care se poate menține acest lucru sunt relațiile cu aliații săi, dar mai ales cu Rusia, cea care i-a fost alături de-a lungul greutăților întâmpinate în istoria sa⁶². Milan Stamatović, scriitorul articolului, aduce o serie de explicații care abordează câteva din aspectele controversate ale relației sârbo-ruse: iubirea unui sârb față de țarul Nicolae al II-lea Romanov, dezacordul total al unui sârb față de falsificarea istoriei celui De-al Doilea Război Mondial sau refuzul incontestabil al unui sârb de a face parte din pactul NATO⁶³. El le prezintă ca motive care alcătuiesc ceea ce înseamnă legăturile speciale și de fraternitate care sunt inexplicabile pentru unii parteneri occidentali ai statului sârb⁶⁴. Sprijinul necondiționat de care Serbia a beneficiat din partea rușilor revindică obligația morală și istorică a poporului sârb de a-și sprijini fratele în momentul de maximă necesitate. Presiunile la care națiunea sârbă este supusă pentru a renunța la suveranitatea și integritatea teritorială în ceea ce privește Kosovo și Metohija dar și derogarea Republicii Srpska prin asumarea competențelor Acordului de la Dayton demonstrează empatia Rusiei prin susținerea pe care a oferit-o sârbilor⁶⁵. Dezinformarea din acest articol reiese din nararea evenimentelor prezentate, „când poporul rus este amenințat în Republicile Populare Donețk și Lugansk, când ucrainenii încearcă să comită genocid împotriva lor, bombardând fără îndoială spitale, școli și grădinițe”⁶⁶. „Serbia trebuie să fie alături de poporul rus fratern”⁶⁷, a concluzionat Stamatović.

4. Ortodoxia

Interesele pe care Serbia le-a avut de-a lungul timpului nu au avut parte de o manifestare constantă a sentimentului de „fraternitate” din partea Federației Ruse. Organizațiile naționaliste sârbești și guvernul sârb ar trebui să înțeleagă faptul că legătura dintre cele două state este bazată, mai precis, pe o poziție anti-Occident și pe legătura natural insolubilă a creștinismului ortodox care leagă cele două popoare slave⁶⁸. În vederea aducerii unor dovezi concrete care să ilustreze atitudinea BOS, voi utiliza comunicate ale site-ului oficial al bisericii „*Srpska Pravoslavna Crkva*” (Српска православна црква) și publicații ale ziarului oficial al Patriarhiei Sârbe „*Pravoslavlje*” (Православље).

Imediat după izbucnirea războiului din Ucraina, pe pagina BOS a fost publicat un comunicat al Patriarhului Porfirie în legătură cu atitudinea pe care BOS a adoptat-o. La 27 februarie 2022, Patriarhul a oficiat Sfânta Liturghie la mănăstirea Sfântului Sava din Vračar unde a îndrumat cetățenii sârbi prezenți să amintească în rugăciunile lor poporul suferind din Ucraina. Sfinția Sa a anunțat hotărârea luată de a dona toate contribuțiile pe care oamenii le-au oferit bisericilor sârbești la sfintele slujbe către Biserica Ortodoxă Ucraineană și Mitropolitului Onufrie: „Și tocmai din nou în spiritul povestirii Evangheliei de astăzi, vă rog, așa am hotărât, să strângem toate contribuțiile care se adună în temple la sfintele Liturghii și dincolo de ele astăzi și în aceste zile și să le trimitem ucrainenilor, Bisericii Ortodoxe și Mitropolitul ei Onufrius și aceasta va fi contribuția noastră umilă și expresia iubirii livrate acolo unde este nevoie și cu siguranță este nevoie”⁶⁹.

Războiul din Ucraina a avut repercusiuni și asupra sferei creștine ucrainene. După schisma care a avut loc în anul 2019, când Ucrainei i-a fost permis de către liderul spiritual al tuturor creștinilor ortodocși să formeze o biserică ortodoxă independentă de Moscova, a mai rămas o filială a Bisericii Ortodoxe din Ucraina (BOU) loială Patriarhiei Moscovei. Data de 27 mai 2022 marchează declararea independenței depline a BOU, în urma aprobării dobândite de Consiliul BOU care atesta autocefalia⁷⁰. Deși Biserica Ortodoxă Sârbească susține și se roagă pentru Biserica Ortodoxă Ucraineană și credincioșii suferinzi ai acesteia, în noiembrie 2022 a reacționat împotriva independenței pe care BOU a obținut-o cu câteva luni mai devreme⁷¹.

Atitudinea BOS este fundamentată pe o serie de motive. Din perspectiva sa, este imposibil ca Mitropolia Kievului să fie identificată cu Ucraina din zilele noastre, întrucât aceasta a fost transferată Patriarhiei Moscovei în anul 1686. De asemenea, ea nu recunoaște proclamata Biserică Autocefală a Ucrainei, considerând-o inexistentă din punct de vedere canonic și impusă de grupurile schismatice ucrainene. BOS menționează că o dată ce a avut loc o schismă se va repeta dacă nu are loc o convertire profundă și pocăință profundă. Prin urmare, BOS nu poate recunoaște „consiliul unificator” de la Kiev la care niciunul dintre arhiepiscopii Bisericii Ortodoxe Ucrainene canonice nu au luat parte⁷².

Compașiunea pentru poporul ucrainean manifestată de Patriarh și reținerea de la catalogarea Rusiei ca agresoare sau vinovată pentru războiul din Ucraina reiese din sintagma „frații noștri creștini, ruși și ucraineni”⁷³. Putem observa că identitatea religioasă pe care cele trei popoare slave o au în comun primează indiferent de circumstanțe sau de acțiunile desfășurate de oricare dintre cele trei națiuni.

Patriarhul Porfirije a luat inițiativă în legătură cu invazia Ucrainei la întâlnirea cu Emanuele Giaufret, șeful Delegației Uniunii Europene în Republica Serbia, la 15 martie 2022. Participanții acestei întâlniri au convenit asupra rolului benefic pe care bisericile și comunitățile religioase l-ar putea avea datorită naturii lor de promotoare ale păcii, medierii, toleranței și iertării. Este important să avem în vedere eforturile și promovarea restabilirii păcii pe care Patriarhul le-a verbalizat de la începutul războiului⁷⁴.

Concluzii

Pentru a analiza de ce Serbia a susținut Rusia în contextul Războiului din Ucraina, am recurs la literatura de specialitate și am identificat patru potențiali factori pentru atitudinea pro-

rusă a Serbiei: sancțiunile occidentale, disputa Kosovo, panslavismul și Ortodoxia. Analiza discursurilor liderilor politici sârbi, a presei naționale din Serbia, a declarațiilor Patriarhului Porfirie și a comunicatelor emise de BOS au condus spre câteva concluzii. Trei dintre factorii poziționării Serbiei (sancțiunile occidentale, disputa Kosovo, panslavismul) sunt contributori substanțiali ai atitudinii pro-ruse. Cu toate acestea, ortodoxia arăta cum o componentă omniprezentă a statelor slave care, în mod obișnuit, deține un rol major în politica identitară a acestora, inclusiv în cazul Serbiei, poate să genereze o poziție relativ neutră.

Lucrarea contribuie la literatura de specialitate privind relațiile internaționale prin implicațiile pe care le aduce analiza relațiilor sârbo-ruse. Rezultatele lucrării accentuează incapacitatea concluziilor general valabile de a explica o situație excepțională. Atribui această sintagmă „situație excepțională” cazului Serbiei din trei motive. Primul motiv este reprezentat de faptul că atitudinea Serbiei este contrară atitudinii țărilor din Europa în ceea ce privește războiul ruso-ucrainean. Al doilea motiv reiese din particularizarea Serbiei în peisajul vest-european atunci când vorbim despre prezența și manifestarea intereselor Rusiei în această zonă. Al treilea motiv este ambivalența politicii externe sârbești prin faptul că este o țară aflată în plin proces de aderare la UE care nu acceptă sancțiunile impuse de aceasta Rusiei și susține neutralitatea din punct de vedere militar.

Serbia demonstrează necesitatea înțelegerii în profunzime a nuanțelor discursurilor pe care le susține pentru a putea percepe *de ce* acționează astfel. La prima vedere pare că se află într-o contradicție totală. O dată recunoaște necesitatea și dependența pe care o are față de UE, ulterior refuză anumite aspecte impuse de comunitatea occidentală din mai multe motive: agresiunea la care a fost supusă de aceasta în urmă cu câteva decenii, afinitatea față de Rusia cu care împărtășește o istorie îndelungată, refuzul de a urma ambiției care nu privesc interesele politice sârbești, acuzarea Occidentului pentru izbucnirea războiului din cauza dorinței de a își menține puterea la nivel mondial (extinderea spre est).

Dacă acordăm mai multă atenție modului în care sunt prezentate aceste aspecte, a motivelor care stau la baza afirmațiilor, vom înțelege maniera de abordare a situației din partea oficialilor politici sârbi. Elita politică depinde de susținerea opiniei publice și, prin urmare, aceasta primează în fața oricăror alte motive luate în considerare la momentul luării unor decizii. Tendința pro-occidentală observată în discursuri și afirmarea menținerii statului pe calea europeană demonstrează existența dorinței de compromis din partea acestora. Dacă Occidentul ar acorda mai multă atenție în această direcție și ar exista medieri între cele două părți, elita politică sârbească s-ar angaja într-un proces de „conștientizare” prin care națiunea sârbă să înțeleagă faptul că occidentalii nu sunt dușmanii lor așa cum au fost percepuți în trecut, iar un compromis nu ar periclita poporul sârb. Prin urmare, situarea unui stat între două puteri mondiale este de la sine înțeles ca fiind una complicată, plină de beneficii și de costuri totodată. Pentru a înțelege de ce un stat aflat în această postură încearcă să beneficieze de ambele părți, trebuie luat în considerare faptul că scopurile politice sunt la fel de importante ca legăturile istorice și identitatea socio-culturală.

Analizarea în profunzime a cazului selectat a fost posibilă, însă studiile de caz unice nu permit generalizarea concluziilor trase din cauza imposibilității de a aplica aspectele concluzionate dincolo de cazul examinat. Capacitatea de a acumula date pentru analizarea cazului Serbiei este o altă limitare a studiului. Chiar dacă s-au depus eforturi pentru o elaborare riguroasă a nuanțelor acestui caz, perioada temporală redusă a impus colectarea datelor care să corespundă exact cu perioada aleasă și să ofere explicații pertinente pentru contextul prezent. Din cauza acestei limitări, atenția a fost îndreptată spre colectarea unor surse secundare bogate în informații, astfel încât să se diminueze pericolul de apariție a unor neconcordanțe.

În eventualitatea redactării unor lucrări viitoare care să analizeze cazul sârbo-rus, direcțiile de cercetare vor fi stabilite în conformitate cu lucrarea de față. Un studiu la scară largă, cu surse mai mari și valide dar și o perioadă de timp mai extinsă ar avea capacitatea să confirme

aspectele concluzionate punctual în această lucrare. Sunt necesare mai multe lucrări care să analizeze cazul sârbo-rus și puterea de influență a factorilor identificați asupra atitudinii și modului în care Serbia se raportează la Rusia și acțiunile întreprinse de aceasta pe plan internațional. O strategie utilă în această direcție ar putea fi concentrarea asupra celor patru factori pe o perioadă temporală mai largă astfel încât să poată fi observată adevărata relevanță pe care o simbolizează și intensitatea cu care se reflectă în spectrul decizional al Serbiei atunci când ne referim la Federația Rusă.

BIBLIOGRAFIE

- *** „2022 Western Balkans Regional Survey”, *Center for insights in survey research*, ianuarie-februarie 2022, data postării 29 iunie 2022, disponibil la www.iri.org.
- *** „85% of Serbians will always support Russia whatever may happen - President Vucic”, data postării 21 iunie 2022, disponibil la www.tass.com.
- *** „Balkans Briefing: Sanctions against the Federal Republic of Yugoslavia”, data postării 9 octombrie 2000, disponibil la www.reliefweb.int.
- *** „Conclusion of the National Security Council of the Republic of Serbia number 1-10/2022 from 25 February 2022”, data postării 25 februarie 2022, disponibil la www.president.rs.
- *** „Moscow-led Ukrainian Orthodox Church breaks ties with Russia”, *Reuters*, data postării 28 mai 2022, disponibil la www.reuters.com.
- *** „Obraćanje predsednika Republike Srbije nakon održane sednice Saveta za nacionalnu bezbednost (Discursul președintelui Republicii Serbia după sesiunea Consiliului național de securitate)”, data postării 25 februarie 2022, disponibil la www.president.rs.
- *** „President Vučić takes oath of office”, data postării 31 mai 2022, disponibil la www.president.rs.
- *** „Prosecutor: Russia behind attempted Montenegro coup”, *Politico*, data postării 20 februarie 2017, disponibil la www.politico.eu.
- *** „Rooting for Russia, then blaming the West: Evolution of Serbian tabloids’ reporting on the war in Ukraine”, *European Western Balkans*, data postării 23 martie 2022, disponibil la www.europeanwesternbalkans.com.
- *** „Serbian Orthodox Church formulates its official position on ecclesiastical situation in Ukraine”, *The Russian Orthodox Church, Department for External Church Relations*, data postării 2022, disponibil la www.mospat.ru.
- *** „EU membership remains key priority for Serbia”, data postării 27 ianuarie 2023, disponibil la www.srbija.gov.rs.
- *** „The Importance of Being Russian: Can Belarus Survive the Kremlin’s War Against Ukraine?”, *Carnegie Endowment for International Peace*, data postării 3 noiembrie 2022, disponibil la www.carnegieendowment.org.
- *** „The value of cultural relations”, *British Council*, data postării februarie 2018, disponibil la www.britishcouncil.org.
- *** „Why Republika Srpska’s relationship with Russia threatens Bosnia’s future”, *Emerging Europe*, data postării 2 martie 2023, disponibil la www.emerging-europe.com.
- *** Патријарх Порфирије: Упутићемо помоћ Украјинској Православној Цркви и њеном митрополиту Онуфрију | Српска Православна Црква [Званични сајт], *Srpska Pravoslavna Crkva*, data postării 27 februarie 2022, disponibil la www.arhiva.spc.rs.
- *** Патријарх Порфирије: Посведочимо јеванђелску и хришћанску љубав према страдалној браћи у Украјини | Српска Православна Црква [Званични сајт], *Srpska Pravoslavna Crkva*, data postării 6 martie 2022, disponibil la www.arhiva.spc.rs.
- *** Патријарх српски г. Порфирије разговарао са г. Емануелом Жиофреом, шефом Делегације Европске уније | Српска Православна Црква [Званични сајт], *Srpska*

- Pravoslavna Crkna*, data postării 15 martie 2022, disponibil la www.arhiva.spc.rs.
- AGHAYEV, ELVIN, „Relations Between Russia and Serbia”, *European Researcher*, vol. 2017, data postării 8 ianuarie 2017, disponibil la www.researchgate.net.
- BECHEV, DIMITAR, „Russia’s influence in Bulgaria, New Direction: the foundation for european reform”, *New Direction*, disponibil la www.newdirection.online.
- BOWEN, GLENN A., „Document Analysis as a Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*, vol. 9, nr. 2, data postării 3 august 2009, disponibil la www.researchgate.net.
- BULJUBAŠIĆ, MIRZA, „Violent Right-Wing Extremism in the Western Balkans: An overview of country-specific challenges for P/CVE”, *European Commission*, data postării 19 iulie 2022, disponibil la www.home-affairs.ec.europa.eu.
- CALIC, MARIE-JANINE, Dona Geyer, „A history of Yugoslavia”, *Central European studies*, data postării 2019, disponibil la www.library.oapen.org.
- ĐORĐEVIĆ, VLADIMIR, „Revisiting Pan-Slavism in the Contemporary Perspective”, *Nationalities Papers*, vol. 51, nr. 1, data postării ianuarie 2023, disponibil la www.cambridge.org.
- FRUSCIONE, GIORGIO, „Europe and Russia on the Balkan Front. Geopolitics and Diplomacy in the EU’s Backyard”, *ISPI – Italian Institute for International Political Studies*, Ed.Ledizioni LediPublishing, data postării martie 2023, disponibil la www.ispionline.it.
- GHERGHINA, SERGIU, SERGIU MIȘCOIU & SORINA SOARE, eds. *Contemporary Populism: A Controversial Concept and Its Diverse Forms* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Publishing Scholars, 2013).
- GHERGHINA, SERGIU, SERGIU MIȘCOIU & SORINA SOARE. “How Far Does Nationalism Go? An Overview of Populist Parties in Central and Eastern Europe.” In *Political Populism. Handbook of Concepts, Questions and Strategies of Research*, edited by Reinhard Heinisch, Christina Holtz-Bacha, and Oscar Mazzoleni (Baden-Baden: Nomos, 2021), 239–256.
- HEINRICH, ANDREAS, „Energy Issues in Russia’s Relations with Belarus”, *Russian Analytical Digest*, data postării 12 septembrie 2017, disponibil la www.researchgate.net.
- KRUSE STEIN ERIK, Zozan Kaya, „Baseline study on bilateral relations”, *EAA Norway Grants*, data postării februarie 2013, disponibil la www.eeagrants.org.
- MASSING, PAUL W., Hans Kohn, Sidney Hook, „Nationalism: Its Meaning and History,” *American Sociological Review*, vol. 21, nr. 3, data publicării iunie 1956, disponibil la www.zubairabid.com.
- MEDIU, EVEN, „NATO and Russia in the Balkans, Power Struggle for Influence Between Two Security Zones. Case Studies of Albania, Montenegro and Croatia”, *Webster University ProQuest Dissertations Publishing*, data postării 2021, disponibil la www.proquest.com.
- MITROPOLITSKI, SIMEON, „Weber’s Definition of the State as an Ethnographic Tool for Understanding the Contemporary Political Science State of the Discipline”, *Canadian Political Science Association*, data postării 26 aprilie 2011, disponibil la www.papers.ssrn.com.
- RELJIĆ, DUŠAN, „Russia’s Voice Heard in Serbia”, *Russian Analytical Digest*, nr. 39, 2008, data publicării 16 aprilie 2008, disponibil la www.files.ethz.ch.
- RRUSTEMI, ARLINDA, „Far-Right Trends in South Eastern Europe: The influences of Russia, Croatia, Serbia and Albania”, *Hague Centre for Strategic Studies*, data postării 18 februarie 2020, disponibil la www.jstor.org.
- SEAWRIGHT, JASON, „Case Selection Techniques in Case Study Research: A Menu of Qualitative and Quantitative Options”, *Sage Publications*, data postării 2014, disponibil

- la www.sagepub.com.
- SHAPIRO, RICHARD, „Serbian and Russian Relations: The Future Implications for Serbia’s Accession to the European Union”, *James Madison University*, data postării aprilie 2018, disponibil la www.core.ac.uk.
- SILVERMAN, DAVID, „Interpretarea datelor calitative”, *CA Publishing*, data postării 2018.
- SLAUGHTER, ANNE-MARIE, Hale Thomas, „International Relations, Principal Theories”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, data postării septembrie 2013, disponibil la www.opil.ouplaw.com.
- STANICEK, BRANISLAV, Anna Caprile, „Russia’s influence in the Western Balkans”, „EPRS: European parliamentary Research Service, data postării aprilie 2023, disponibil la www.europarl.europa.eu.
- STANICEK, BRANISLAV, „Russia’s influence in the Western Balkans”, *EPRS: European Parliamentary Research Service*, data postării iunie 2022, disponibil la www.europarl.europa.eu.
- STAMATOVIĆ, MILAN, „Srbija mora biti zdrava”, *Politika Online*, data postării 26 septembrie 2022, disponibil la www.politika.rs.
- VUKSANOVIC, VUK, „Public Perception of Serbian Foreign Policy in the Midst of the War”, *Belgrade Centre for Security Policy*, data postării decembrie 2022, disponibil la www.bezbednost.org.

Note

¹¹ Simeon Mitropolitiski, „Weber’s Definition of the State as an Ethnographic Tool for Understanding the Contemporary Political Science State of the Discipline”, *Canadian Political Science Association*, data postării 26 aprilie 2011, disponibil la https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1823401, p.1, accesat la data 9 martie 2023 .

² Slaughter Anne-Marie, Hale Thomas, „International Relations, Principal Theories”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, data postării septembrie 2013, disponibil la <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e722?prd=EPIL>, p. 1, accesat la data 24 noiembrie 2022.

³ Stein-Erik Kruse, Zozan Kaya, „Baseline study on bilateral relations”, *EEA Norway Grants*, data postării 2013, disponibil la <https://eeagrants.org/sites/default/files/resources/2009-2014%20Baseline%20study%20on%20bilateral%20relations.pdf>, p. 2, accesat la data 24 noiembrie 2022.

⁴ *** „The value of cultural relations”, *British Council*, data postării februarie 2018, disponibil la <https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight/insight-articles/value-cult-relations>, accesat la data 12 iunie 2023.

⁵ Branislav Stanicek, „Russia’s influence in the Western Balkans”, *EPRS: European Parliamentary Research Service*, data postării iunie 2022, disponibil la [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733523/EPRS_ATA\(2022\)733523_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/733523/EPRS_ATA(2022)733523_EN.pdf), accesat la data 2 decembrie 2022.

⁶ Vladimir Đorđević, *Revisiting Pan-Slavism in the Contemporary Perspective*, Nationalities Papers, data postării 19 august 2022 disponibil la <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/revisiting-panslavism-in-the-contemporary-perspective/4EA532EFCBF0F66ACBBE6EBEF34B374C>, p. 2, accesat la 4 decembrie 2022.

⁷ Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu, and Sorina Soare, eds., *Contemporary Populism: A Controversial Concept and Its Diverse Forms* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Publishing Scholars, 2013); Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu, and Sorina Soare, “How Far Does Nationalism Go? An Overview of Populist Parties in Central and Eastern Europe,” in *Political Populism. Handbook of Concepts, Questions and Strategies of Research*, ed. Reinhard Heinisch, Christina Holtz-Bacha, and Oscar Mazzoleni (Baden-Baden: Nomos, 2021), 239–256.

⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁹ Mirza Buljubašić, „Violent Right-Wing Extremism in the Western Balkans: An overview of country-specific challenges for P/CVE”, *European Commission*, data publicării 2022, disponibil la https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-08/ran_vrwe_in_western_balkans_overview_072022_en.pdf, p. 4, accesat la data 3 mai 2023.

¹⁰ Paul W. Massing, Hans Kohn, Sidney Hook, „Nationalism: Its Meaning and History”, *American Sociological Review*, vol. 21, nr. 3, data publicării 1956, disponibil la

[https://zubairabid.com/Semester7/subjects/nationalism/readings/Hans%20Kohn%20-%20Nationalism%20its%20Meaning%20and%20History-Krieger%20Publishing%20Company%20\(1965\)\(1\).pdf](https://zubairabid.com/Semester7/subjects/nationalism/readings/Hans%20Kohn%20-%20Nationalism%20its%20Meaning%20and%20History-Krieger%20Publishing%20Company%20(1965)(1).pdf), p. 4, accesat la data 24 noiembrie 2022.

¹¹ *Ibidem*, pp. 9-10.

¹² Stanicek Branislav, Anna Caprile, „Russia’s influence in the Western Balkans”, *EPRS: European parliamentary Research Service*, data postării aprilie 2023, disponibil la [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747096/EPRS_BRI\(2023\)747096_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747096/EPRS_BRI(2023)747096_EN.pdf), p. 3, accesat la data 2 decembrie 2022.

¹³ Even Mediu, „NATO and Russia in the Balkans, Power Struggle for Influence Between Two Security Zones. Case Studies of Albania, Montenegro and Croatia”, *Webster University ProQuest Dissertations Publishing*, data postării 2021, disponibil la <https://www.proquest.com/openview/05e6c1a694d51d5e9e46296942e0e344/1.pdf?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>, p. 16, accesat la data 2 noiembrie 2022.

¹⁴ Andreas Heinrich, „Energy Issues in Russia’s Relations with Belarus”, *Russian Analytical Digest*, data postării 12 septembrie 2017, disponibil la https://www.researchgate.net/publication/320799518_Energy_Issues_in_Russia's_Relations_with_Belarus, p. 2, accesat la data 3 noiembrie 2022.

¹⁵ *Ibidem*, p.5.

¹⁶ *Ibidem*, p. 4.

¹⁷ *** „The Importance of Being Russian: Can Belarus Survive the Kremlin’s War Against Ukraine?”, *Carnegie Endowment for International Peace*, data postării 3 noiembrie 2022, disponibil la <https://carnegieendowment.org/politika/88317>, data accesării 15 noiembrie 2022.

¹⁸ Even Mediu, „NATO and Russia in the Balkans, Power Struggle for Influence Between Two Security Zones. Case Studies of Albania, Montenegro and Croatia”, *Webster University ProQuest Dissertations Publishing*, data postării 2021, disponibil la <https://www.proquest.com/openview/05e6c1a694d51d5e9e46296942e0e344/1.pdf?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>, p. 16, accesat la data 2 noiembrie 2022.

¹⁹ Arlinda Rrustemi, „Far-Right Trends in South Eastern Europe: The influences of Russia, Croatia, Serbia and Albania”, *Jstor*, data postării 18 februarie 2020, disponibil la <https://www.jstor.org/stable/resrep25722.10>, p. 11, accesat la data 12 noiembrie 2022.

²⁰ Even Mediu, „NATO and Russia in the Balkans, Power Struggle for Influence Between Two Security Zones. Case Studies of Albania, Montenegro and Croatia”, *Webster University ProQuest Dissertations Publishing*, data postării 2021, disponibil la <https://www.proquest.com/openview/05e6c1a694d51d5e9e46296942e0e344/1.pdf?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>, p. 16, accesat la data 2 noiembrie 2022.

²¹ *Ibidem*, p. 13.

²² Arlinda Rrustemi, „Far-Right Trends in South Eastern Europe: The influences of Russia, Croatia, Serbia and Albania”, *Jstor*, data postării 18 februarie 2020, disponibil la <https://www.jstor.org/stable/resrep25722.10>, p. 6, accesat la data 12 noiembrie 2022.

²³ *Ibidem*, p. 5.

²⁴ *Ibidem*, p. 6.

²⁵ Jason Seawright, „Case Selection Techniques in Case Study Research: A Menu of Qualitative and Quantitative Options”, *Sage Publications*, data publicării 9 februarie 2008, disponibil la <http://sk.sagepub.com/navigator/case-studies/n31.xml>, data accesării 29 martie 2023.

²⁶ David Silverman, Interpretarea datelor calitative, *CA Publishing*, data postării 2018, p. 310.

²⁷ Glenn A. Bowen, „Document Analysis as a Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*, vol. 9, nr. 2, data postării 3 august 2009, disponibil la https://www.researchgate.net/publication/240807798_Document_Analysis_as_a_Qualitative_Research_Method, p. 27, accesat la data 29 martie 2023.

²⁸ David Silverman, „Interpretarea datelor calitative”, *CA Publishing*, p. 145-152 .

²⁹ Giorgio Fruscione, „Europe and Russia on the Balkan Front. Geopolitics and Diplomacy in the EU’s Backyard”, *Italian Institute for International Political Studies*, Ed.Ledizioni LediPublishing, data postării martie 2023, disponibil la https://www.ispionline.it/wp-content/uploads/2023/03/ISPI-Report-2023_Europe-and-Russia-on-the-Balkan-Front.pdf, p. 58, accesat la data 28 martie 2023.

³⁰ Richard Shapiro, „Serbian and Russian Relations: The Future Implications for Serbia’s Accession to the European Union”, *James Madison University*, data postării aprilie 2018, disponibil la <https://core.ac.uk/download/pdf/159469974.pdf>, p. 2, accesat la data 3 februarie 2023.

³¹ *** „Prosecutor: Russia behind attempted Montenegro coup”, *Politico*, data postării 20 februarie 2017, disponibil la <https://www.politico.eu/article/prosecutor-russia-behind-attempted-montenegro-coup/>, accesat la data 27 mai 2023.

-
- ³² Richard Shapiro, „Serbian and Russian Relations: The Future Implications for Serbia’s Accession to the European Union”, *James Madison University*, data postării aprilie 2018, disponibil la <https://core.ac.uk/download/pdf/159469974.pdf>, p. 2, accesat la data 3 februarie 2023.
- ³³ Dimitar Bechev, „Hedging Its Bets: Serbia Between Russia and the EU”, *Carnegie Europe*, data postării 19 ianuarie 2023, disponibil la <https://carnegieeurope.eu/2023/01/19/hedging-its-bets-serbia-between-russia-and-eu-pub-88819>, data accesării 25 mai 2023.
- ³⁴ Giorgio Fruscione, „Europe and Russia on the Balkan Front. Geopolitics and Diplomacy in the EU’s Backyard”, *Italian Institute for International Political Studies*, Ed.Ledizioni LediPublishing, data postării martie 2023, disponibil la https://www.ispionline.it/wp-content/uploads/2023/03/ISPI-Report-2023_Europe-and-Russia-on-the-Balkan-Front.pdf, p. 53, accesat la data 28 martie 2023.
- ³⁵ *Ibidem*, 60.
- ³⁶ *Ibidem*, pp 61-62.
- ³⁷ Marie-Janine Calic, Dona Geyer, „A history of Yugoslavia”, *Central European studies*, Purdue University Press, data publicării 1 noiembrie 2018, disponibil la <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/24993>, pp. 284-285, accesat la data 5 mai 2023.
- ³⁸ Giorgio Fruscione, „Europe and Russia on the Balkan Front. Geopolitics and Diplomacy in the EU’s Backyard”, *Italian Institute for International Political Studies*, Ed.Ledizioni LediPublishing, data postării martie 2023, disponibil la https://www.ispionline.it/wp-content/uploads/2023/03/ISPI-Report-2023_Europe-and-Russia-on-the-Balkan-Front.pdf, p. 88, accesat la data 28 martie 2023.
- ³⁹ *** „EU membership remains key priority for Serbia”, *srbija.gov.rs*, data postării 27 ianuarie 2023 ,disponibil la <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/201168/eu-membership-remains-key-priority-for-serbia.php>, data accesării 24 mai 2023.
- ⁴⁰ Vuk Vuksanovic, „Public Perception of Serbian Foreign Policy in the Midst of the War”, *Belgrade Centre for Security Policy*, data postării decembrie 2022, disponibil la <https://bezbednost.org/wp-content/uploads/2022/12/Public-Perception-of-Serbian-Foreign-Policy-in-the-Midst-of-the-War-in-Ukraine.pdf>, data accesării 24 mai 2023.
- ⁴¹ *** „85% of Serbians will always support Russia whatever may happen”, *TASS*, data postării 21 februarie 2022, disponibil la <https://tass.com/world/1407763>, data accesării 24 mai 2023.
- ⁴² *** „Rooting for Russia, then blaming the West: Evolution of Serbian tabloids’ reporting on the war in Ukraine”, *European Western Balkans*, data postării 23 martie 2022, disponibil la <https://europeanwesternbalkans.com/2022/03/23/rooting-for-russia-then-blaming-the-west-evolution-of-serbian-tabloids-reporting-on-the-war-in-ukraine/>, data accesării 24 mai 2023.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 316.
- ⁴⁷ Dušan Reljić, „Russia’s Voice Heard in Serbia”, *Russian Analytical Digest*, nr.39, data postării 2008, p. 7, disponibil la https://www.files.ethz.ch/isn/54321/Russian_Analytical_Digest_39.pdf, data accesării 5 iunie 2023.
- ⁴⁸ *** „President Vučić takes oath of office”, *The President of the Republic of Serbia*, data postării 31 mai 2022 , disponibil la <https://www.predsednik.rs/en/press-center/news/president-vucic-takes-oath-of-office>, data accesării 5 iunie 2023.
- ⁴⁹ *Ibidem*.
- ⁵⁰ *Ibidem*.
- ⁵¹ *Ibidem*.
- ⁵² *Ibidem*.
- ⁵³ *Ibidem*.
- ⁵⁴ *Ibidem*.
- ⁵⁵ *Ibidem*.
- ⁵⁶ Vladimir Đorđević, *Revisiting Pan-Slavism in the Contemporary Perspective*, Nationalities Papers, data postării 19 august 2022 disponibil la <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/revisiting-panslavism-in-the-contemporary-perspective/4EA532EFCBF0F66ACBBE6EBEF34B374C>, pp. 6-7, accesat la 4 decembrie 2022.
- ⁵⁷ *** „Conclusion of the National Security Council of the Republic of Serbia number 1-10/2022 from 25 February 2022”, *The President of the Republic of Serbia*, data postării 25 februarie 2022 , disponibil la <https://www.predsednik.rs/press-center/press-releases/conclusion-of-the-national-security-council-of-the-republic-of-serbia-number-1-102022-from-25-february-2022>, data accesării 25 mai 2023.
- ⁵⁸ *Ibidem*.
- ⁵⁹ *Ibidem*.
- ⁶⁰ *** „Obraćanje predsednika Republike Srbije nakon održane sednice Saveta za nacionalnu bezbednost (Discursul președintelui Republicii Serbia după sesiunea Consiliului național de securitate) | Predsednik

Republike Srbije”, data postării 25 februarie 2022, disponibil la <https://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/vesti/obracanje-predsednika-republike-srbije-nakon-odrzane-sednice-saveta-za-nacionalnu-bezbednost>, data accesării 5 iunie 2023.

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² Milan Stamatović, „Srbija mora biti zdrava”, *Politika Online*, data postării 26 septembrie 2022, disponibil la <https://www.politika.rs/sr/clanak/518179/Pogledi/Srbija-mora-biti-zdrava>, data accesării 5 iunie 2023.

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

⁶⁵ *Ibidem.*

⁶⁶ *Ibidem.*

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ Giorgio Fruscione, „Europe and Russia on the Balkan Front. Geopolitics and Diplomacy in the EU’s Backyard”, *Italian Institute for International Political Studies*, Ed.Ledizioni LediPublishing, data postării martie 2023, disponibil la https://www.ispionline.it/wp-content/uploads/2023/03/ISPI-Report-2023_Europe-and-Russia-on-the-Balkan-Front.pdf, p. 62, accesat la data 28 martie 2023.

⁶⁹ *** „Патријарх Порфирије: Упутићемо помоћ Украјинској Православној Цркви и њеном митрополиту Онуфрију”, *Српска Православна Црква* [Званични сајт], data postării 27 februarie 2022, disponibil la http://arhiva.spc.rs/sr/patrijarh_porfirije_uputishemo_pomotsh_ukrajinskoj_pravoslavnoj_crkvi_njenom_mitropolitu_onufriju.html, data accesării 25 mai 2023.

⁷⁰ *** „Moscow-led Ukrainian Orthodox Church breaks ties with Russia”, *Reuters*, data postării 28 mai 2022, disponibil la <https://www.reuters.com/world/europe/moscow-led-ukrainian-orthodox-church-breaks-ties-with-russia-2022-05-28/>, data accesării 5 iunie 2023.

⁷¹ *** „Serbian Orthodox Church formulates its official position on ecclesiastical situation in Ukraine”, *The Russian Orthodox Church. Department for External Church Relations*, data postării 2022, disponibil la <https://mospat.ru/en/news/46589/>, data accesării 5 iunie 2023.

⁷² *Ibidem.*

⁷³ *** „Патријарх Порфирије: Посведочимо јеванђељску и хришћанску љубав према страдалној браћи у Украјини”, *Српска Православна Црква* [Званични сајт], data postării 6 martie, disponibil la http://arhiva.spc.rs/sr/patrijarh_porfirije_posvedochimo_jevandjeljsku_hrishtshansku_ljubav_prema_stradalnoj_bratshi_u_ukraj.html, data accesării 25 mai 2023.

⁷⁴ *** „Патријарх српски г. Порфирије разговарао са г. Емануелом Жиофреом, шефом Делегације Европске уније”, *Српска Православна Црква* [Званични сајт], data postării 15 martie, disponibil la http://arhiva.spc.rs/sr/patrijarh_srpski_g_porfirije_razgovarao_sa_g_emanuelom_zhiofreom_shefom_delegacije_evropske_unije.html, data accesării 25 mai 2023.